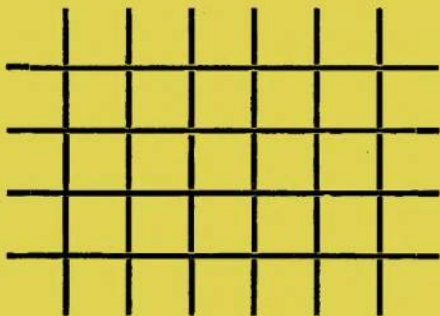

О. ВАЩЕНКО

З мурів неволі

ПРАГА

1942

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО «ПРОБОЄМ»

О. ВАЩЕНКО

З мурів неволі

ПРАГА

1942

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО «ПРОБОЕМ»

Відбитка
з Календар-Альманаха «НАСТУП»
на рік 1943

Всі права застережені

Накладом Українського Видавництва «ПРО-
БОЄМ». Прага II., Гавлічкова 22. Друкарня
Ян Андреска, Прага XII., Білгородська 10

Від автора.

Про теперішню світову війну пишуть дуже багато. В майбутньому не один письменник, журналіст та численні військові присвятять їй великі, розгорнуті полотна. Безперечно широко висвітлять і участь українців у боротьбі, що її ніколи ще не знали народи земної кулі.

Моя ж мета сьогодні значно вужча. Користуючись формою коротких новел, я лише подаю окремі епізоди з життя й становища своїх земляків силоміць покликаних до советських збройних сил.

Події наведені в книжці — цілком відповідають справжній дійсності. Здебільшого свідком, а то й безпосереднім учасником їх довелося бути мені самому, як колишньому санітарному інструкторові червоної армії.

Проте, в правдивості зібраного матеріалу Вам надзвичайно легко переконатися. Варто тільки перегорнути сторінку.

А в т о р.

Київ, Листопад 1941. року.

З МУРІВ НЕВОЛІ.

На прилуцьких, лубенських, хорольських шляхах не можна було врятуватись від густої, в'їдливої куряви. Сотні тисяч людей, безліч різної худоби безперервним потоком сунули широкими українськими ланами. Не встигала пройти одна валка, як відразу з'являлась друга, третя.

— Куди женуть?

Це питання ми чули скрізь. По селах та містах однаково цікавились нашою безталанною долею, брали її близько до серця.

Відповісти щось певне не могли, бо й самі не знали куди прямуємо, де випаде кінець нашим поневірянням. А вели нас уже досить довго. По півтора—два місяці, не міняючи взятого з дому одягу, втомлені й завжди напівголодні, все простували вперед, безладно міряли землі Лівобережжя. Вночі притулок знаходили собі то в Броварських, то Пирятинських, то Лубенських болотах. Стомлені за день падали ниць просто додолу. Але що до того головорізам з московського Кремля? Вони обіцяли в найкоротший термін виставити не менш, як тридцятимільйонову армію і за всяку ціну почали здійснювати свою безглузду витівку.

Нікого не турбувала нестача зброї, амуніції, командирів, вкрай погано поставлене харчування.

Червоне командування дбало лише щоб більше нагнати гарматного м'яса.

А щодо українців, то про їх безпеку взагалі мало хто турбувався.

•

Якось, з нового набору, в Лубнах організували кілька дивізій. Майже без всякої підготовки та достатнього спорядження швидкоспечене військо послали на фронт. Наслідки не забарилися — бійці, кинувши зброю, розійшлися по домівках. З того часу українцям уже зовсім перестали довіряти.

— Не хочете битися з ворогом. Хто зна, що у вас на думці, — не раз говорили комісари.

Але їх слова не впливали. Та й зрозуміло чому. Часто, у вільні хвилини, озираючись на всі боки, мобілізовані пошепки вели між собою щирі розмови.

— Працював у колгоспі від зорі до зорі, а одержав по 200 грамів хліба на трудовень.

Або:

— Я з Києва. У нас на заводі «Більшовик» не знайти ні одного цеху, де б не було засланих НКВД робітників.

І висновок в усіх виникав тільки один:

— Ось і воюй!

— За віщо?

•

Від затишного, ряснозеленого міста Золотоноші густий сосновий ліс простягнувся до самого Дніпра. Сюди для остаточного комплектування

пригнали мобілізованих з різних таборів. Командування вирішило нас, українців, не формувати в окремі частини, а розподілити серед кадрових військ, присланих з російських областей та далекого Сибіру.

На черговому казанні комісари нам вичитували:

— Ви вливаєтесь у полки, які вже вкрили себе невмирущою славою. Дивіться, будьте гідними бійцями і дякуйте за честь, що випала вам.

Я особисто попав санітарним інструктором до 404 артилерійського полку. Виявилось, що цей полк могутньою німецькою армією спочатку був розбитий під Острогом, згодом під Бердичевом, а тепер ледве ноги виніс спід Канева. Всі інші полки, які від німецької артилерії та літаків заховалися в золотоніському лісі, мали подібну, а то ще й гіршу бойову репутацію.

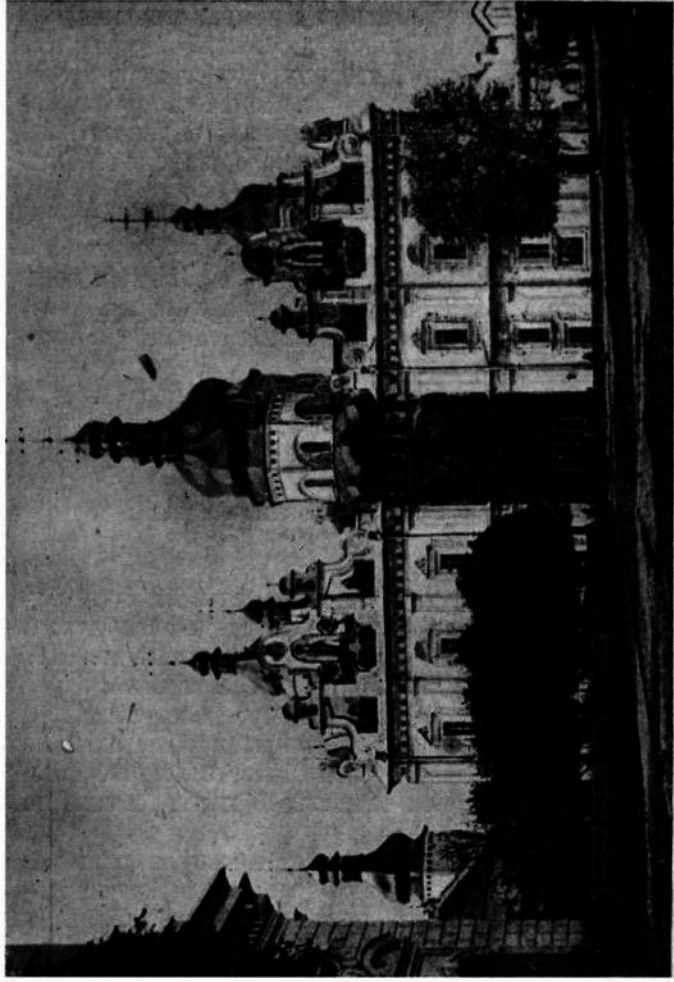
Такою в дійсності виглядала легенда про непереможність російської червоної зброї.

*

Перший крок, вжитий командуванням 304 дивізії, для при звичання нас до військового життя, запам'ятався назавжди.

Опівдні, коли яскраве серпнєве сонце щедро розсипало тепле золотаве сяйво своїх променів, лісову тишу раптом порушили настирливі вигукки: «Шикуйся!».

Швидким маршем усю дивізію вивели на галявину. Перед зімкнутим ладом, у супроводі озброєних енкаведистів, вийшли без шинелей, поясів та картузів два неголених, замучених

Головна церква Печерської Лаври зруйнована більшовиками в 1941 р.

бійці. На середині галявини з'явилась миршава потвора в образі людини. Закислі, лупаті очі, довгий з горбом ніс, вивернуті товсті губи та голос, що уривався кожен раз на літері «р», не залишав ніякого сумніву щодо національності цієї гидоти. Промова її була досить нахабною. Суть її така:

— Ось перед вами двоє червоноармійців з села Шевченкове, Київської області. Замість до останку битися за батьківщину й Сталіна, вони повернули назад до свого села. Ми їх зараз розстріляємо, а кожний з вас хай з цього зробить належні висновки.

Пролунали постріли. З жидівського наказу не стало двох українців. Того дня в усій дивізії панував неофіційний траур. Червоноармійці-українці майже не обідали, не вечеряли, тихим смутком поминаючи закатованих братів.

•

В темних землянках і в наметах бійці-українці, непомітно для інших, почали змовлятися:

— Дома не солодко було, а тут ще гірше. Нас переб'ють, як рудих щурів. Треба тікати.

З кожним новим наказом про розстріли (а їх оголошували чимало) питання про перехід до німців усе більше й більше визрівало, набираючи конкретних рис. Від слів бійці перейшли до діла.

Перед першим боєм, в який кинули наш пізвозброєний полк після постою в Золотоніському лісі, виявилось, що невістачає набойів. Їх треба було привезти з сусіднього села. Комісар

викликав охочих поїхати. Першим озвався Шалівський, літній чорновусий чоловік, колгоспник з Київщини. За ним подали свій голос ще кілька іздових-українців. Замість поїхати по набой, вони подались навпростець до... німців. Наступної ночі останній іздовий робітник з міста Сум — Кліщ взявся стерегти коней, а ранком його вже не було в частині. Того ж дня, скориставшись панікою, що виникла в полку під час влучного обстрілу з німецьких позицій, непомітно зник і я.

В найближчому ж селі колгоспники допомогли нам переховатися кілька днів, поки відступлять червоні.

Коли за вигоном проторохтіла остання підвода советського обозу, в селі, наче по команді, задиміли димарі в хатах. То селяни почали пекти свіжину з борошна та готувати різні страви, готуючись відсвяткувати своє визволення. Ми ж, колишні червоноармійці, всі до одного вийшли на сільський шлях. Полон нас зовсім не лякав. В ньому ми бачили єдиний вихід з мурів довгорічної неволі, з цупких пазурів жидів та комуністів.

Відтоді минув незначний час, і ми вже разом з усім звільненим українським народом віддано працюємо на благо своєї справжньої вітчизни.

СПРАВЖНІЙ ВОРОГ.

Обрій заховався в безкраю, сіру, салдатську ковдру. Прозоре яскраве небо годі було шукати. Просто над головами звисав непроникливий,

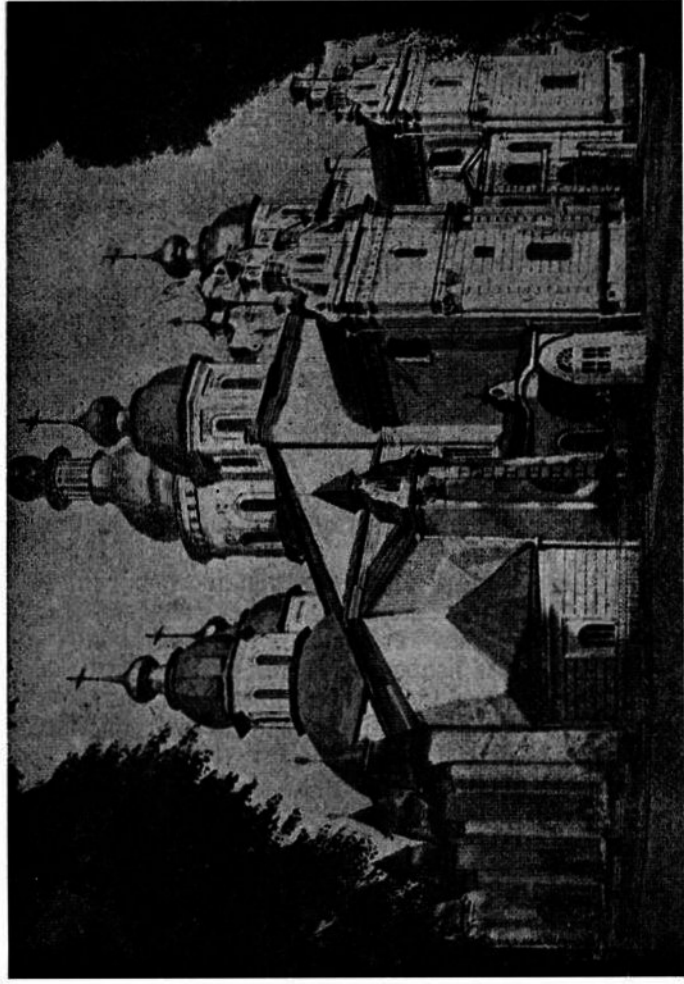
важкий свинець злитого в єдине ціле вогкого, туманного повітря. Від нього вниз, на безмежні поля сочилася молокувата мжичка.

Час від часу вона зникала і натомість з похмурої висоти починали спадати рясні, дріботливі дощі.

Такої непогоди непомітно підійшла і розташувалась біля нас, артилеристів, нова частина. То була піхота, або — куди вірніше — піхтура в справжньому розумінні цього слова. Уявіть собі зголоднілих, виснажених та обідраних досить таки літніх дядьків, яких взяли безпосередньо від рала й погнали захищати чийогось «батька», чиюсь «батьківщину». Регулярне військове з'єднання більше скидалося на збіговисько випадкових людей. Форма бійців — різноманітна. Одні ходили в старих солом'яних брилях, інші зовсім без усяких кашкетів. Поруч з узутими в що попало сновигали босі. Діряві піджаки, подерті й вимочені зливами сорочки, штани, випадкові гімнастерки доповнювали барвисті злидні батальйону, який за кілька днів мав стати до бою.

Не краща справа і з спорядженням. В степу сиротливо вештались кілька шкап, під дуба залише окремі бійці ходили з гвинтівками-люш-везли п'ять—шість полатаних, порожніх підвід. нями не то польського, не то ще австро-угорського зразку.

Перше знайомство з новими сусідами відбулося на нашому медичному пункті. Сюди вони приходили цілими підрозділами скаржучись на струп, лихоманку, застуду внутрішніх органів,

Михайлівський собор з ХІІ. стол. зруйнований більшовиками

дизентерію. На весь їхній батальйон не було нікого з лікарського персоналу.

— Чого вас сюди привели? — здивовано питали ми в жалюгідних піхотинців.

— Мабуть, на м'ясо! — з гіркою усмішкою відповідали вони. І, ніби на підтвердження цих слів, навколо усе голоснішою ставала луна запеклої артилерійської канонади, долітав відгомін тріскотливих кулеметних черг.

Смуга фронту наближалася з кожною годиною. Ось, ось, у свій нещадний вир, вона захопить частини розміщені за польовим пагорбком, а разом з ними й беззахисну піхтуру.

Вдаючи з себе другого Суворова, комісар батальйону якось ранком зібрав червоноармійців і, прибравши театральної пози, з цатосом звернувся до них:

— Ви сюди прийшли або перемогти заклятого ворога, або вмерти.

— Невже німці злякаються нашого вигляду?

Маленькі очиці комісара зосереджено забігали по натовпу. Його вгодоване, неголене обличчя, вкрите рудим волоссям та таким же рудим ластовинням, зробилося ще червонішим. Але, певно, не дібравши іронії в запитанні, спокійно продовжував:

— Звичайно, так. Коли б зараз були тут мої пензенські земляки, ми б німців дрючками й вилами розігнали. Наш нарід не те, що ваш...

Бійці презирнулися. В безглуздому базіканні політичного керівника кожен вловив зерна істини. Москаль проговорився, одверто протиставивши росіян українцям. Проте то було лише почат-

ком. Другого дня, замість військового навчання, він подав зухвалу команду:

— У розсипну по полю кроком руш!

На ланах же, дійсно ніби з води вийшли, дозрівали густі, буйні, дорідні хліба. Ці ж самі бійці, зігнані з навколишніх сіл, їх сіяли, старанно виходжували, доглядали.

Ще вчора, дивлячись на чудовий врожай, вони пишалися наслідками хоч надто тяжкої, вимученої колгоспними верховодами, та все ж власної праці. Тепер же їх примушували витовкти те, за що безупинно дбали протягом цілого року.

Почуття в усіх створилося єдине — комісар надсилає нищити самих себе, своїх дітей, дружин, матерів. Здається гіршого знущання не можна й дібрати. Але чужинцеві байдуже:

— Ідіть на жито, ніби на справжнього ворога — підганяв він.

У безсилій люті, стискаючи кулаки українські хлібороби забиралися в хлібні масиви. Та тільки кудись зник комісар, вони одразу почали вирівнювати зім'яті стебла, а потім, обережно ступаючи, пішли вздовж межі.

*

Того дня «з добрим ранком» нас разом вітали дві зливи — дощова й свинцева. На першу вже ніхто не зважав, зате друга давалася взнаки. Безперервний літ снарядів нагадував рух поїздів з одірваними гальмами, що з божевільною швидкістю несуться вперед до неминучої катастрофи. За якусь мить катастрофа дійсно

наставала. Струшуючи повітря, снаряди вибухали, обсипаючи нас безліччю осколків та шрапнеллю. Внизу не вгавали кулемети, сікли просто по відкритому ланцюгу червоноармійців, яким серед поля ніде було заховатися.

Згодом долучились ще численні нищівні спалахи розкидувані вогнеметами.

Наша зброя виявилась нікуди не придатною. До того ж її було дуже мало. Вона невдовзі перестала навіть огризатися. Під навальним натиском та влучним обстрілом німців усі до однієї частини з позицій кинулися врозтіч. Першим дременув і біг попереду інших... хоробрий комісар піхотної частини.

Ось би коли нагадати йому, про дрючки, вила, про вдачу таких, як і він пензенських земляків. Та цього зробити ніхто не міг, бо москаль пустився швидше зайця.

Група бійців прибігла до Золота. Далі стояв густий, рятовний ліс. Але як дістатись його?

Через трясовину перекинуті два дерева. Балансуючи корпусом усього тіла, цим чортовим мостом одразу пішло небагато, а далі все більше й більше червоноармійців. Чимало з них падали в болото й застрявали в ньому навіки. За годину-півтори в невилазній грязюці стреміли десятки людських та кінських голів.

Один боєць, звалившись у трясовину, завзято й розумно боровся з нею. Швидко скинув гвинтівку, вправно вискочив з шинелі і, щоб не дати себе засмоктати, ні на одному місці не залишався й хвилини. Чіпляючись за перекинуте дерево, він упевнено ліз до твердого ґрунту.

Ставши ногами на берег, важко зітхнув, рукою витер з чола рясний піт. Ще два-три кроки — і він би зайшов до лісу. Але тут назустріч звідкись узявся комісар.

— Де гвинтівка? — несамовито крикнув на червоноармійця.

— В болоті залишилась.

— Ах, так! — сказав москаль і весь заряд нагана випустив у бійця. Додолу впав чорновусий чоловік з розтрощеною головою. А лише за кілька кілометрів звідси, в бідному, обшарпаному українському селі, крізь віконні шибки, з сльозами й надією в очах виглядала його заклопотана дружина, маленькі діти. На думці в них було одне:

— Може вернеться?

В село комісар привів десятки три червоноармійців, інші позникали невідомо куди. З своїм невеличким загonom отаборився він серед будинків головної вулиці. Його зовсім не турбувала доля жінок, дітей, стариків, які під час бою стануть невинними жертвами.

— Рушати звідси не з руки. За хатами краще маскуватися — не соромлячись відказував він на умовляння селян знайти для сутички інше місце. Й селяни левадами покидали свої двори безпорадно промовляючи:

— Сказано чужа чужина. На те й москаль, щоб лихо нам чинити.

За пагорбка почувся ритмічний гуркіт мото-

циклів. Німецька розвідка обминала село, прямуючи до узлісся.

— От і добре, — зрадів комісар. — Вдаримо їм тепер в спину, ніхто не врятується, а сами втечемо манівцями.

Через хвилину сховав «Цейса», витягнув з кабура револьвер, подав команду:

— Фашистів уже видно й без бінокля. По ворогу смертельний вогонь!

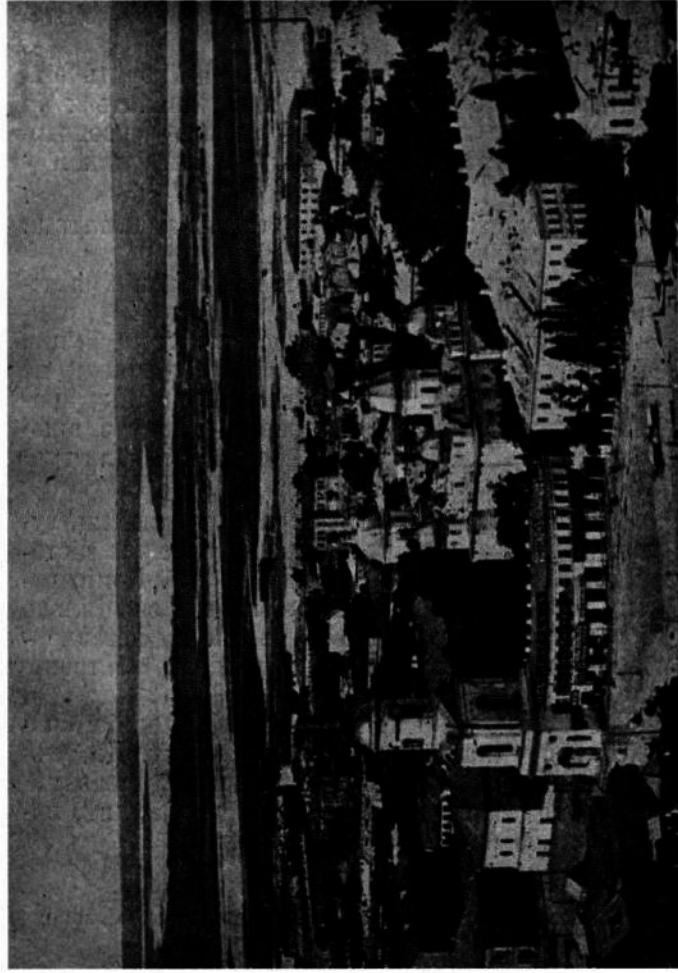
Пролунав дружній залп. Але розвідники ніякої шкоди не зазнали. Та й не дивно. Всі до однієї кулі влучили в мерзенне обличчя комісара. Німці лише озирнулись, привітно замахали руками й подалися далі.

А серед села Харківці біля Пирятина ще кілька днів підряд лежав примощений до бруку труп. На кожній петлиці у нього було по дві шпали, на кожній руці — по п'ятикутній зірці. На грудях же хтось пришпилив папірця й чорним по білому коротенько, зате виразно та правдиво написав:

— Справжній ворог.

МІЛЬЙОН СИГАР.

— Жити виключно на широку ногу — таке було гасло комісара Амосова. Його він суворо додержувався десь у Забайкальських степах, з ним ж розлучався і в безперервних мандрах по наших краях. Взагалі ж власній особі Амосов надавав надзвичайно велике значення. Він вважав себе стовідсотковим сталінцем, якого Мо-

Братський монастир на Подолі в Києві зруйнований більшовиками.

сква надіслала рятувати большевизм на Україні.

— Погано тільки, що українці не хочуть рівнятися на нас бойовиків, а лише дивляться як би до німців передатися — не раз червоноармійцям говорив комісар, стукаючи кулаком у груди. .

А треба визнати, місію сталінського посланця Амосов виконував дуже сумлінно.

Правда, чвалом тікаючи від навальних німецьких атак з Острогу до Золотоноші йому, звичайно, ніколи було цікавитися побутом бійців. «Батько» артилерійського дивізіону ніколи не знав, чи одержують вони належну пайку цвілих сухарів, або гарячу страву — воду з пшоном, що їй в тюрмах та червоній армії дали гучну назву «баланда».

Зате не минав ні однієї крамниці, аптеки, гуральні, птахоферми, тобто місць де можна дістати горілку й смашну закуску до неї. Комісаровому господарству, за яким доглядав спеціально дібраний з комсомольців боець, міг би позаздрити керівник найкращого київського «гастронома». *)

Бойовий комісар не гавив також ні однієї «патріотки» **) в дивізіоні й навіть полку. До речі, тут і гавити було нічого, бо кожна большевицька «Жанна де Арк» прибуваючи до частини, насамперед, запевняла командування:

---

*) Крамниця по торгівлі харчовими продуктами.

**) Так називають жінок, які служать в червоному війську.

— Мені нічого, не шкода, все рівно війна!

Ось саме кількістю спустошених пляшок та іменами переможених «бойових подруг» і ряснів фронтовий блокнот Амосова.

Наївшись до відмови й заливши з ранку очі, він байдуже ставився до потреб знедолених бійців-українців. А ті, дивлячись на свого політичного керівника, ніби в дзеркалі бачили, що мають воювати за власний голод, за злидні своїх родин, за зруйновану, поневолену Україну.

Та почуття червоноармійців не чіпали сумління комісара. Адже тільки їх безпросвітне пригнічення давало йому змогу жити на широку ногу. Здавалось не буде кінця й краю безтурботному існуванню Амосова. Все і завжди готове до його послуг.

Проте, незалежні від нього обставини значно змінили становище. Амосову, може вперше на своєму віку, довелося таки замислитися.

Справа в тому, що за військовим розкладом бійців треба кілька разів на день годувати «духовною їжею». Коли своєчасно надходили газети та вказівки від вищого командування, це робилося напрочуд легко. Зібрав натовп і читай, як «наша бере», або перемелюй з пустого в порожнє про роботу неіснуючих стахановців у прифронтовій смузі. Хоч усі слухачі до таких повідомлень ставились, як до звичайних мислівських оповідань, але думок своїх в голос не висловлювали. Нікому не хотілось за слово сумніву покуштувати з нагана комісара, чи подібних йому «товаришів» смертельного свинцю. Прослухають бійці чергову нісенітницю та й мовчки

розійдуться собі. Отже, бесіди проходили без всяких труднощів, ніякого готування не вимагали.

Аж ось перестали раптом надходити газети, перервався зв'язок з вищим командуванням. Чи знав Амосов, чи ні, що наша частина, разом з багатьма іншими, попала в залізне кільце німців — того сказати не можу. Але те, що йому довелося шукати різні приводи для бесід — бачили всі.

Спочатку, кілька днів під ряд розповідав про польські й чехословацькі легіони. Та ці бойові з'єднання щось не поспішали нам на допомогу і тема сама по собі зів'яла. В двох-трьох розмовах, нещадно плутаючи історичні події, вщент розтрощив Наполеона. Далі, запас знань вичерпався. Лише, що інколи зловить радіо, при штабі полку те й подавав нам до вжитку.

Все ж, якось йому пощастило. По тому ж радіо піймали звістку про найширшу допомогу обіцяну Советському Союзові Англією та Америкою. То було раком на безриб'ї, за якого Амосов схопився обома руками.

— Тепер наша напевно вже візьме — з патосом промовляв він на черговій бесіді.

Командири, комісар та його підручні почали широко пропагувати серед червоноармійців швидку допомогу з зовні. Робилося це не з проста.

Наш полк не мав уже ні однієї придатної до бою гармати. Кожна з них вистріляла понад 4000 снарядів і жерла вимагали негайної заміни. Не вистачало снарядів і гвинтівок. Та не зважаючи на близькість фронту, нового боеспо-

рядження не надсилали. Певно його ніде поблизу не було. Томуто кожний червоноармієць втратив усяку віру в бойову здатність своєї артилерійської частини. Їх не висловлені в голос думки добре розуміли командири та комісар. Через те, для піднесення морального духу дивізіону на кожному кроці стали вони твердити:

— Заждiть ще трохи й ми одержимо від демократичних держав нову, потужну, перевірену в численних битвах зброю.

Відтоді й почали ми чекати англо-американської манни небесної.

Той вечір ніколи не зітреться в пам'яті.. Тихий, ясний серпневий день поступово, непомітно для ока, поринав у покищо прозору, кофейного коліру сітку. Ліс і Дніпро стояли один проти одного мовчазні, здавалось замріяні у відому лише їм сиву давнину віків. З величезного водного дзеркала виринув широколиций, повновидий, наче спілий гарбуз — місяць. Мабуть, щоб зігрітися після купання, він швидко покотився в безкраї горизонти, на ходу струшуючи з себе зайву вологу, що живильною росою спадала на завітчаній рослинами масний український чорнозем.

Ось, ось місяць зупиниться в обрії, небо вкриється безліччю цяточок-зірок і тепла, лагідна ніч запанує на дворі. Та саме цієї хвилини десь поодаць пролунав раптовий грім гарматного пострілу, повітрям пронісся шквал могутнього свисту й біля самого села, де ми квартирували, вибухнув перший німецький снаряд.

Підрозділи, без оголошення тривоги, в мить зібралися на просторому колгоспному подвір'ї біля старої, обідраної клуні. Сюди ж, з переляку, прибіг розхристаний, непідперезаний комісар.

— Ніби на «чубу» *) зібрався — між собою жартували бійці.

Командири взводів повідомили про виступ частини на вогневій позиції. Треба рушати до болота. Але з чим?

— Допомога з хвилини на хвилину має бути — заспокоював політичний керівник. І справді, не встигли ще ми по команді вирушити, як з штабу полку прибув гінець. Амосов майже вихопив друкованого папірця з його рук.

— Ура! — Несамовито крикнув він. — Наясні діждались! — Тут же почав читати папірця надісланого польовою радіостанцією.

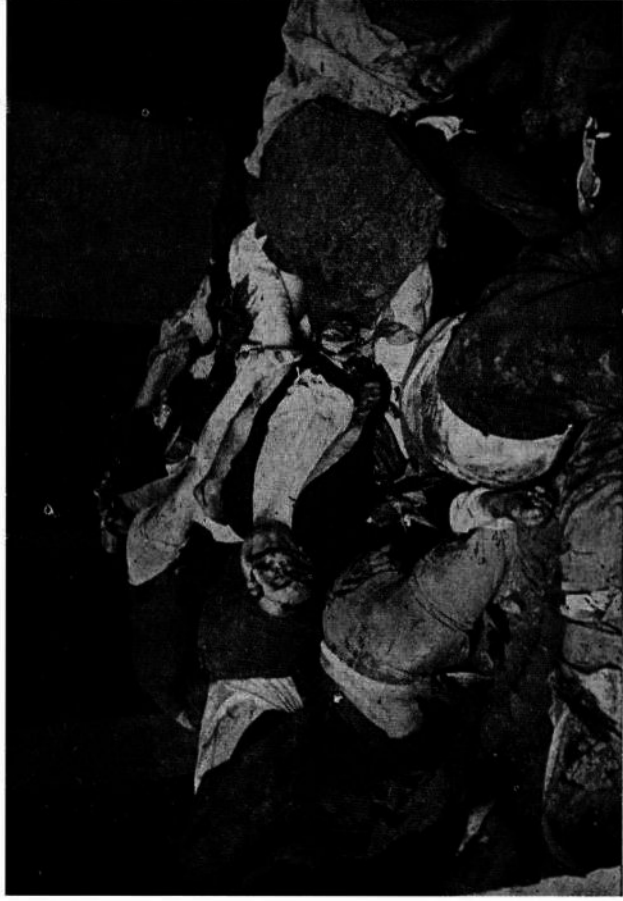
«Для надання допомоги непереможним червоним військам — писалося там — мешканці острова Куби зібрали і вже надіслали... один мільйон сигар».

На радіограму всі реагували однаково. На кого не подивишся, в кожного обличчя зробилося таким, ніби тільки що випив не менше пляшки оцту. Лише двоє не підпадали загальному настрій.

— Ну що ж, покуримо смашних кубинських сигар — промовив комісар. — За океаном вміють їх виготовляти добряче. — Певно уявляючи запашну сигару в своєму роті, він, від май-

---

*) Гауптвахту.

*Масакр українського населення у Львові, що його доконали більшовики
в 1941 р.*

бутньої насолоди заплющив очі, глибоко вдихнув повітря.

— Зараз матимемо сигари, а згодом одержимо й спорядження — в том йому додала «патріотка».

— Вони то може куритимуть, а нам, що буде? — Пригнічено шепотілись бійці.

Невдовзі до болота ми викотили своїх мерців — ні до чого непридатні гармати.

Просто на мокрій землі та на недогнаних рослинах розташувалися відпочити.

Німецька артилерія зробила ще кілька пострілів і по тому замовкла.

В селі, в теплій, сухій хаті залишився тільки комісар з «бойовою подругою». Засмаживши гуску й розкупоривши літр спирту вони справляли бенкет під час чуми. Дивізіон же в цілому того вечора залишився без їжі.

*

Перед самим бовм Амосов нарешті потурбувався за червоноармійців. З його наказу кожному видали харчовий пайок у розмірі... трьох сухарів.

З тим рушили. Позитивне в такому пайку було те, що він нас не обтяжував. А нам, протягом чотирьох діб безперервно доводилось лише тікати. Бо, звичайно, з своїм нікчемним спорядженням, частина ніякого опіру чинити не могла. Тільки Амосов, при допомозі так званого ординарця, *) на тракторі возив свій власний

---

*) Денщика.

запас харчів та питви, до якого ще мав надію прилучити обіцяні американцями сигари.

Зголоднілі, стомлені безперервним маршем бійці ледве пересували ноги. Багато почало відставати. Час від часу в арієргарді колони лунали поодинокі постріли з револьверу. То комісар, не зупиняючись, розправлявся з замученими людьми.

На греблі біля пагорбку з'єднання потрапило в справжнє пекло. Снаряди методично вибухали вздовж колони, з болотяних зарослів безперервно строчили кулемети. Бійці кинулись в розтіч на пагорбок. Лізли щільно притулившись до землі, кидались з одного місця в інше. Чимало з них заючилились вже кров'ю від ран, але інстинкт самозбереження направляв їх все далі й далі.

В цей критичний момент комісар скочив до кабіни тракториста, наставив на нього свій наган, владно вигукнув:

— Що сили на гору, за мої харчі ти відповідаєш життям!

Водій машини на знак згоди мовчки кивнув головою. Залізна гусениця аж скавучала від напруги, але метр за метром простувала вперед. Ще б трохи й трактор вискочив би на верхів'я гори. Але на останньому перевалі безнадійно забуксував.

Тоді Амосов, не покидаючи кабіну, звернувся до червоноармійців, які лізли поруч:

— Встать, жалюгідні боягузи! Підопхніть машину, а то постріляю як собак!

Цього разу на вірну смерть погнати сірі ши-

нелі йому вже не вдалося. Завідна ручка, з усієї сили пущена трактористом, ввігнула каску, оглушила комісара.

В ту ж мить водій виключив мотора, а сам вискочив з кабіни. Машина швидко з кручі посунулась в низ, в болотяну прірву.

Так комісар і не дізнався, які то приємні на смак запашні кубанські сигари.

ПОВОРОТ.

Це був анекдотичний бій.

Третій дивізіон гаубічної артилерії вивів на вогневі позиції гармати без всякої амуніції. До них не вистачало панорам, розрахункових приладів й т. п. Доводилось стріляти по жерлу, навімання. Не маючи точних матеріалів про навколишню ситуацію, командири спрямовували вогонь у різні боки. Досить було щось нагледіти в бінокль, як одразу лунала нова команда — плі!

Тим то дев'ята батарея лерве не знищила сьому, а восьма запекло обстрілювала шлях, що ним мали підвезти снаряди. В подібному безладді навряд чи хто міг розібратись. Командувати почали всі, кому не ліньки, один наказ суперечив іншому, ніхто ні на що не зважав. Так тривало доти, доки на метушню червоних не звернули свою увагу... німці.

Кількома влучними шрапнельними пострілами вони примусили тікати весь дивізіон, а за ним і цілий полк. Скільки при втечі залишили гармат, тракторів, коней та снарядів — не під-

раховували. Так само не підраховували, скільки командирів, майже на очах у бійців, зривали

*Жінки виходять із львівських тюрем
за большевиків у 1941 р.*

з себе й кидали на землю петлиць, кубиків, нашивок.

— Хто їх сказав? — З цікавості починаю розглядати навколо себе присутніх військових. Дивлюсь пильно, зосереджено і все ж зупинитися ні на кому не можу. Здається тут усі схожі один на одного.

Тієї ж хвилини я почув запитання, звернене просто до мене:

— Ви українець?

Говорила та сама людина. На першому ж привалі ми познайомились досить близько. Мого співбесідника звали Андрієм. Він розповів багато цікавого про себе.

... В глибокій балці між високою горою Золотою і стародавнім українським містом Ромен залягло село Засулля. Споконвіку засульчани уславились як неперевершені городники, садівники, вміли добре доглядати худобу, птицю, жарити відомі роменські сластьони. Але все це залишалось тільки в спогадах. Тривала неволя большевицьких круків розлогі запашні сади пустила під сокиру, понівечила городи, звівши їх до мізерних клаптиків. Про сластьони, так забули навіть, які вони на смак. Не до них засульчанам було, коли часто на своїй же землі сиділи без хліба та картоплі. На очах знелюднювало село, занепадало колись жваве й красиве місто Ромен.

— Індустрії нема, — так твердили в школі, де вчився Андрій, на різних зборах в Засуллі та Ромні.

Чому раніше без індустрії цей край був веселим, щасливим, життєрадісним? Про це ні вчителі, ні численні промовці з жидівсько-комуні-

стичного кодла нічого не розповідали. Спитати ж їх, куди поділась пшениця, гречка, тонни сала, десятки тисяч бочок квашених яблук, солоних огірків та баклажанів, що різними шляхами з Ромен відправляли до Києва, Харкова, Сум, Лівани, Бреста, — не наважувались. За таке питання одразу ж можна було опинитися в катівнях НКВД.

Згодом Ромнам, Засуллю й навколишнім селам ніби всміхнулося щастя. Знайшли індустрію. Не москалі й жида, як згодом запевняли советські посіпаки, а саме видатні українські вчені на чолі з академіком Світальським виявили на горі Золотусі поклади нафти. З їх ініціативи, під їх безпосереднім керівництвом розгорнулись наукові розвідки, приступили до розробки надр. В числі перших роменських нафтовиків був і Андрій.

— Знайти чорне золото, що піднесе добробут не тільки наш, роменчан, а цілої України, — ми тільки про це й мріяли, цим і жили — з запалом промовив Андрій.

Але в кремлівських загарбників очі завидючі. руки загребучі. Не чекаючи закінчення ґрунтовних розвідок, з Москви почали вимагати негайно організувати промисловий видобуток нафти. Українські вчені не могли здійснити подібних безглузвих наказів. Тоді жид Каганович, не довіряючи українцям, надіслав до Ромен свою промислово-розвідувальну контору. Згодом академіка Світальського та кількох інших його помічників заарештувало НКВД і оголосило їх...

ворогами народу. Такої ж долі зазнали багато нафтовиків-українців, серед них і Андрій.

...Лише перед війною повернувся Андрій додому. Став знову працювати в нафтовому тресті.

— Як же порались посланці Кагановича?

Андрій усміхнувся.

— Та так, як і в сьогоднішньому бою. Ні складу, ні ладу, 'самий гармидер панував. Одне знали тільки — якнайбільше брехні, галасу, якнайбільше урвати з нас, робітників. За те й нафту ми їм цідили хіба дірявим ковшем...

...Поблизу застукотів кулемет. Пролунала команда: — В розсипу, за церкву! — Коли наша батарея опинилась в безпечному місці, Андрія я вже не побачив. Він напевно відступив із своєю частиною.

*

Густолисті шапки високих осокорів лагідно перебирає легкий осінній вітерець. Дерева щось весело нашіптують нам згори. А високо над ними, крізь пасма кучерявих хмар, пробилось яскраве сонце. Воно по-молодечому, , грайливим водоспадом променів тепло приголубило землю. Могутні вигуки — слава! — залунали на узліссі. То ми, українці, недавно ще брудною силою зігнані в чужі нам орди червоної армії, вітали своїх визволителів-німців.

Всього кілька днів полону і знову додому, до своїх родин, до улюбленої праці. Щиро тиснемо один одному руки, бадьорим кроком рушаємо з

табору. Біля виходу наздоганяю людину, яка, обернувшись, дружно ляскає мене по плечах.

— Андрій?

— Він!

— Що тепер гадаєш робити?

— Ого- — голосно промовив Андрій. — Дамо нафти стільки, скільки треба буде для всіх машин, що йдуть троцита жидівсько-московські совєти.

Так одверто й упевнено сказав мій знайомий. Так, в один голос, говорять сотні тисяч тих людей, які сьогодні повертаються додому.

УВАГА!   НОВИНА!

Вже появилася великий українсько-
німецький і німецько-український

СЛІВНИК

д-ра КУЗЕЛІ,

д-ра РУДНИЦЬКОГО,

Гани НАКОНЕЧНОЇ.

ЦІНА 18.— РМ. ● Пересилка 10%.

Замовлення і гроші посилайте
на адресу:

„Probojem“, Prag XIV-65, Fach 3.

ГОЛОВНИЙ СКЛАД

українських книжок, підручників, часописів, журналів
портретів, листівок, відзнак — знаходиться в Українському
Видавництві „ПРОБОЕМ“ в Празі. Туди і посилайте
свої замовлення на таку адресу:

Verlag »Probojem«, Prag XIV,—65, Fach 3.